

MUSTAQILLIK YILLARIDA TOMORQA XO'JALIGINING RIVOJLANISHI

Yuldosheva Bibirajab

Bukhara State University, Associate Professor of the World History Department

Donoxon Jo'rayeva

Bukhara State University, master of the first stage

Aslonov Ahmadjon

Bukhara State University, master of the first stage

ARTICLE INFO.

Key words:

Agrar soha islohotlari; shaxsiy tomorqa xo'jaligi; tomorqa yer uchastkasi; qishloq xo'jalik mahsulotlari; shaxsiy yordamchi xo'jaliklar; O'zbekiston fermer, dehqon xo'jaliklari va tomorqa yer egalari kengashi; Fermer, dehqon xo'jaliklari va tomorqa yer egalari qo'llab-quvvatlash jamg'armasi; dehqon xo'jaligi.

Abstract

Maqolada istiqloq yillarida shaxsiy tomorqa xo'jaliklarining soni va ko'lami yildan-yilga o'sib borganligi, buning oqibatida qishloq aholisi ish bilan ta'minlanib, qishloq xo'jalik mahsulotlari yetishtirish ko'payganligi, alal-oqibat mamlakatimiz o'zini-o'zi qisman qishloq xo'jaligi va oziq-ovqat mahsulotlari bilan ta'minlashga erishganligi haqida so'z boradi. Maqolada shuningdek, tomorqa xo'jaliklari shakli va mazmunining yillar mobaynida o'zgarishi va uning huquqiy-qonunchilik masalalari tadqiq qilingan.

<http://www.gospodarkainnowacje.pl/> © 2024
LWAB.

Kirish

Mustaqillikning ilk yillari qishloq xo'jaligi sohasida chuqur islohotlar amalga oshirish davri boshlanishi bilan xarakterlanadi. Bu davrga qishloq xo'jaligining intensiv rivojlantirishning boshlanishi sifatida qarasa bo'ladi. Aynan qishloq xo'jaligi mamlakat valyuta resurslarining asosiy manbai hisoblangan. Mamlakatda xo'jalik yuritish va mulkchilikning o'nga yaqin turi amalda bo'lsada, qishloq xo'jaligi kooperativlari (shirkatlar), dehqon va fermer xo'jaliklari kabi shakllari asosiy xo'jalik shakli sifatida qaror topgan. Qishloq xo'jaligi sohasidagi islohotlarning dastlabki vaqtida sovxoz va kolxozlar shirkat xo'jaliklarga aylantirildi. Qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishini tashkil etishning qishloq xo'jaligi kooperativlari (shirkat), fermer va dehqon xo'jaliklaridan iborat shakllardan keng foydalanildi.

O'zbekiston qishloq xo'jaligida sodir bo'lgan muhim o'zgarishlardan biri bu tomorqa

xo'jaliklarini kengaytirishdir. Tomorqa xo'jaligi shaxsiy tomorqa yer uchastkalarida qishloq xo'jaligi mahsulotlarini ham erkin savdo uchun, ham oila ehtiyojlari uchun yetishtirish (qayta ishlash) bilan bog'liq mehnat faoliyatidir [1]. Mustaqillikning dastlabki yillarida qishloq joylarida yashovchi va turmush tarzi yer bilan bog'langan aholiga yer ajratib berilishi ijtimoiy-iqtisodiy muammolarni ijobiy hal qilishda muhim o'rin tutdi. Qishloq xo'jaligini isloh qilishga qaratilgan chora-tadbirlar tizimida qishloqda qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishni tashkil etishning yangi shakllarini rivojlantirishga katta e'tibor berildi va bunda yer chinakam xo'jayiniga tegishi kerak, degan qoidaga amal qilindi. Natijada mamlakatning qishloq xo'jaligidagi islohotlar yerni xususiy mulk qilib bermagan holda, yerga egalik qilish va undan foydalanish huquqini berilishini o'zi xususiy xo'jayinlarni shakllantirishga erishildi.

Qishloq aholisi sho'rolar zamonida ham tomorqa xo'jaligiga ega bo'lgan bo'lsada, uning hajmi kam bo'lgan. 1989-1990 yillarda qishloq xo'jaligini inqirozdan olib chiqish maqsadida tomorqa yerlarini ko'paytirish siyosati olib borilgan. Ammo ishlar pala-partish tashkil qilinishi oqibatida yer taqsimoti muvozanati buzilgan.

Muhokama va natijalar

O'zbekiston SSR Prezidenti I.Karimovning 1991-yil 11-yanvarda "Kolxozchilar, sovxozlarning ishchilari va qishloq joylarida yashovchi boshqa fuqarolarning shaxsiy yordamchi xo'jaliklarini yanada rivojlantirishga oid qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi Farmoni aynan yangi mulk shakllarini rivojlantirishga xizmat qildi. Farmonga binoan paxta ekiladigan maydonlarning bir qismi shaxsiy tomorqa xo'jaligi uchun ajratildi. Qishloq joylarida yashovchi oilalarning yangi tomorqa uchastkalariga yoki o'zlarida bo'lgan tomorqa uchastkalarini kengaytirishga muhtojlari aniqlandi. Shaxsiy tomorqa xo'jaliklarning yer maydoni sezilarli darajada ko'paydi. Bunday turdagi mulk shaklining ko'payishi hisobiga 700 mingdan ortiq kishi faol mehnatga jalb qilingan [2]. Natijada 1990-yilda jami yer maydonlari 0,1%ni egallagan shaxsiy tomorqa xo'jaligi 1992-yilda 0,4%ga, 1994-yilda 2,1% ga qadar o'sdi. Bundan ko'zlangan maqsad qishloq hududlarida yig'ilib qolgan ijtimoiy muammolarni hal etish, aholiga amaliy yordam berish hamda qishloq xo'jalik mahsulotlari yetishtirish hajmini ko'paytirish va o'zini o'zi ta'minlash maqsadi ko'zda tutildi. Shu tariqa qishloq xo'jaligiga bozor mexanizmlari olib kiritildi, buning natijasida ko'p tarmoqli iqtisodiyot vujudga keltirildi.

Tomorqa xo'jaligini kengaytirish quyidagi ko'rinishlarda amalga oshirilgan:

Birinchidan; kolxoz va qishloq xo'jaliginining boshqa xo'jalik yuritish shakllari qisqartirilishi evaziga kolxoz va sovxozlarning sobiq ishchilari (kolxozchi) shaxsiy tomorqalariga ajratilgan yerlar miqdori sezilarli darajada oshirildi. Shaxsiy tomorqa yer uchastkasi tomorqa xo'jaligini yuritish uchun qishloq xo'jaligi mahsulotlarini yetishtirish yoxud yakka tartibda uy-joy qurish va uy-joyni obodonlashtirish maqsadida ajratilgan yer uchastkasidir [4]. Bunday turdagi yerlarni meros qoldirish yoki ulardan qishloq xo'jaligidan boshqa maqsadlar (masalan, uy-joy qurish)da ham foydalanish mumkin bo'lgan.

1991-yil 11-yanvarda O'zbekiston SSR Prezidentining farmoni bilan qishloq va tumanlarda yangi tomorqa uchastkalariga yoki mavjud tomorqa uchastkalarini kengaytirishga muhtoj bo'lgan oilalar aniqlandi va 1989-1990-yillarda taqsimlab berilgan barcha tomorqa yerlari qayta ro'yxatga olinib, foydalanilmayotgan yoki ortiqcha berilgan yer uchastkalarni tortib olinib, qaytadan taqsimlandi.

Ko'p joylarda shaxsiy tomorqa maydonining chegarasi har bir xonadon uchun 0,08 dan 0,1 gektargacha bo'lgan, ba'zi qishloq joylarida bu miqdor 0,25 gektargacha ko'tarilgan. Qishloqlarda 1997-yili shaxsiy tomorqa xo'jaligi 3 mln gektarni tashkil qilgan. Demak, qishloq aholisi yeridan daromad topa boshladi va bozor iqtisodiyoti agrar sohada o'z natijasini ko'rsata boshladi.

Ikkinchidan; shaxsiy yordamchi xo'jaliklarini tashkil etish orqali qishloq aholisiga qo'shimcha tomorqa yerlari berila boshlandi. Bunday xo'jaliklar mohiyatiga ko'ra, shaxsiy tomorqa xo'jaliklariga o'xshash bo'lib, asosiy farqi shundaki, bunda xo'jalik egasi alohida yangi yer maydonlariga ega bo'ladi va umumiy soliqlarni to'laydi. Dehqon xo'jaliklari asosan o'zi va oilasining shaxsiy mehnatiga asoslanib xo'jalik yuritgan. Bunda dehqon o'ziga ajratilgan yer maydonida asosan o'z oilasi iste'moli uchun, ortib qolganini bozorga sotish uchun qishloq xo'jalik mahsulotlari yetishtirgan. Aholi tomorqadan qo'shimcha daromad olish imkoniga ega bo'ldi. Tomorqa yerlar odatda kolxoz yoki shirkat yerlari hisoblanib, ulardan faqat qishloq xo'jalik mahsulotlari yetishtirishda foydalanilgan. Bu yerlarni sotish, ijaraga berish yoki turar joy qurish ta'qiqlangan. Qisqacha qilib aytganda, bunday turdagi tomorqalar noma'lum muddatga, faqat qishloq xo'jaligi ekinlari yetishtirish va chorvachilik maqsadlarida berilgan.

Olib borilgan islohotlar natijasida tomorqa xo'jaligiga jamiyatning munosabati o'zgardi va uning maydonlari ko'paya boshladi. 1990-yildagi 110 ming gektardan 1994-yilda 630 ming gektargacha ko'paygan [5]. 1994-yilga kelib bu xo'jaliklar yer maydonlari respublikadagi jami ekin maydonlarining ikki foizini egallagan.

Agrar sohadagi islohotlar sovxoz va kolxozlarni tugatish, ularning o'rniga yangi xo'jalik yuritish shakllarini hayotga tatbiq etish, yerni xususiyashtirish, qishloq xo'jaligi va chorvachilik mahsulotlarini qayta ishlash sohasidagi korxonalarni, qishloq xo'jaligiga xizmat ko'rsatish bilan shug'ullanuvchi korxonalarni xususiyashtirish bilan birga olib borildi. Yuqorida aytib o'tilganidek, iqtisodiy islohotlar qishloq xo'jaligida, xususan, g'alla mustaqilligiga erishishda, umuman oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlashda muhim rol o'ynadi.

Davlatimiz rahbari tomonidan 2017-yil 9-oktabrda imzolangan "Fermer, dehqon xo'jaliklari va tomorqa yer egalari huquqlari va qonuniy manfaatlarini himoya qilish, qishloq xo'jaligi ekin maydonlaridan samarali foydalanish tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida" gi Farmoniga asosan fermer va dehqon xo'jaliklarni rivojlantirish hamda aholining shaxsiy tomorqa yer egalari qo'llab-quvvatlashga katta e'tibor qaratildi. Shundan so'ng sohaga ma'sul kengash - O'zbekiston fermer, dehqon xo'jaliklari va tomorqa yer egalari kengashi tashkil etildi. Fermer, dehqon xo'jaliklari va tomorqa yer egalari kengashlari tashkiliy va huquqiy tomondan rivojlanish imkoniyatini berdi. Jumladan, kengash a'zolari uyma-uy yurish orqali dehqon xo'jaliklari va tomorqa egalari o'z yerlaridan maqsadli va samarali foydalanilish holatini monitoring qilib borishi, agar ajratilgan yer maydonlaridan samarali foydalanilmayotganligi aniqlansa, ularga yerdan unumli foydalanish bo'yicha ko'rsatmalar berish huquqiga ega edilar.

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2018-yil 7-iyundagi "O'zbekiston fermer, dehqon xo'jaliklari va tomorqa yer egalari kengashi huzuridagi Fermer, dehqon xo'jaliklari va tomorqa yer egalari qo'llab-quvvatlash jamg'armasi faoliyatini tashkil etish to'g'risida"gi qarori dehqonlarning mehnatini rag'batlantirish, ularga iqtisodiy ko'mak berishga yo'naltirilgani bilan ahamiyatlidir. Chunki mazkur tuzilmaning asosiy maqsadi qishloq xo'jaligi bilan shug'ullanuvchilarni moliyaviy qo'llab-quvvatlash va faoliyat samaradorligini oshirishga qaratilgan edi.

O'zbekiston Respublikasining 2021-yil 1-aprelda «Tomorqa xo'jaligi to'g'risida»gi qonuni qabul qilindi. Qonunga ko'ra, tomorqa xo'jaligi tadbirkorlik faoliyati hisoblanmaydi va tomorqa xo'jaligini davlat ro'yxatidan o'tkazish talab etilmaydi. Maydoni kamida 0,04 gektar bo'lgan shaxsiy tomorqa yer uchastkasida band bo'lgan yoki mazkur maydonda shoxli qoramol yoxud kamida 50 bosh parranda boqayotgan shaxsiy tomorqa yer uchastkasining egasi yoki uning oila a'zolari ijtimoiy soliq to'lashi mumkin.

Hozirgi vaqtda dehqon xo'jaligi sifatida biz tilga oladigan xo'jalik yuritish shakli ham, mazmun-mohiyatiga ko'ra shaxsiy tomorqa yer egaligining keng tarqalgan shaklidir. Dehqon xo'jaligi oilaviy mayda tovar xo'jaligi bo'lib, **oila a'zolarining shaxsiy mehnati asosida**, meros qilib qoldiriladigan umrbod egalik qilish uchun oila boshlig'iga berilgan tomorqa yer uchastkasida qishloq xo'jaligi mahsuloti yetishtiradi va realizatsiya qiladi. Qisqacha aytganda, ular ham tomorqa yer uchun berilgan yerlarida qishloq xo'jaligi mahsulotlari yetishtirish bilan shug'ullanadilar.

2024-yilning 1-yanvar holatiga ko'ra, O'zbekistonda 5,5 milliondan ortiq oilada tomorqa xo'jaligi uchun ajratilgan yer uchastkasiga ega. Tomorqa yerlari ixtiyoridagi maydon 505 ming gektardan ortiqroq. Ushbu xo'jaliklarda 12,8 million boshdan ortiq yirik shoxli qoramol (jami soniga nisbatan 90,8 foiz), 18,7 million bosh qo'y va echki (77,5 foiz) mavjud.

Xulosalar

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, istiqloq yillarida shaxsiy tomorqa xo'jaliklarining soni va ko'lami yildan-yilga o'sib borgan. Mustaqillikning dastlabki yillarida shaxsiy tomorqa xo'jaliklarining kengaytirilishi va ko'paytirilishi qishloq hududlarida yig'ilib qolgan ijtimoiy muammolarni hal etib, aholini ish bilan band qilish barobarida qishloq xo'jalik mahsulotlari yetishtirishni ko'patirdi. Bu o'z navbatida mamlakatimizni o'tish davrida o'zini-o'zi oziq-ovqat bilan ta'minlashga ham yordam berdi. Demak, qishloq aholisi yeridan daromad topa boshladi va bozor iqtisodiyoti agrar sohada o'z natijasini ko'rsata boshladi.

Bugungu kunda esa shaxsiy tomorqa xo'jaliklari shakli va mazmuni nisbatan o'garishlarga uchragan. Ular yetishtiradigan qishloq xo'jalik mahsulotlarining turi ko'payib, chorva mollarining soni ortgan.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasining "Tomorqa xo'jaligi to'g'risida"gi qonuni. 2021-yil 1-aprel.
2. Хўжамуратов У. Ўзбекистонда аграр соҳадаги трансформация жараёнлари (1985 – 2016 йй.). Тарих фанлари фалсафа доктори... дис...автореферати. – Нукус: 2021. – 54 б.
3. Olimjanova Sh. Qishloq xo'jaligida mulkchilik institutining qaror topishi va takomillashuvi // Иқтисод ва молия / Экономика и финансы № 7, 2012. 7-13 bet.
4. O'zbekiston Respublikasining "Tomorqa xo'jaligi to'g'risida"gi qonuni. 2021-yil 1-aprel.
5. Mirjonovna, Y. B. (2021). Cho'l shamollarining Buxoro shahar tarixida tutgan o'rni. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 1(4), 637-645.
6. Qishloq xo'jaligi akademiyasi huzuridagi Bozor islohotlari instituti ma'lumotlari (1990-1995 yillar)
7. Yavmutov, D. S., & Adxamovich, X. X. (2023). Yangi O'zbekiston sharoitida tadbirkorlikni qo'llab-quvvatlashning asosiy yo'nalishlari. *Uzbek Scholar Journal*, 18, 34-39.
8. B. Yuldosheva, BIO Web of Conferences **84**, 01039 (2024)